

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:3 • 2011

Historikers ideal och principer 1900–1945

MATS PERSSON* *Uppsala universitet*

Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, Södertörn doctoral dissertations 44 (Hedemora: Gidlunds 2010). 340 s. (Summary in English: [untitled])

Simon Larssons doktorsavhandling handlar om de ideal och principer historiker i Sverige haft gällande sin egen vetenskap under första hälften av 1900-talet. Utgångspunkten är dagens debatter och problematiseringar av historievetenskapen, vilket motiverar ett historiskt studium av hur normer för vetenskaplighet förändrats. Syftet är ”att undersöka hur humanister i allmänhet och historiker i synnerhet givit mening åt sin vetenskapliga verksamhet under perioden 1900–1945. Hur skulle den ideale historikern se ut? Vilka strategier och egenskaper vilade dennes legitimitet på?”

Med fokus på professorstillsättningar behandlar avhandlingen sammanlagt tio ärenden mellan 1903 och 1942, och primärmaterialet utgörs av i första hand sakkunnigutlåtanden, sektionsyttranden och besvärsskrifter. Larsson vänder sig emfatiskt mot den cyniska inställning som i detta material endast ser ”ett spel för gallerierna” och argumenterar för att det tvärtom handlar om centrala källor för studiet av vetenskapliga ideal. Eftersom man i sakkunnigutlåtanden måste motivera sig offentligt blir man här särskilt kommunikativ vad gäller normer för vetenskaplig skicklighet. Den specifika forskningsledande frågan i avhandlingen blir i enlighet med detta: vad faller avgörandet i de olika professorstillsättningarna?

Avhandlingen har många värden. Ett är den grundläggande genomgången och kartläggningen av de många befordringsärendena, och ett annat är Larssons teoretiska diskussion om hur man skall förstå vetenskapliga normer och sakkunnigutlåtanden. Viktigast är emellertid två övergripande analysresultat.

* Fakultetsopponent

Det ena stora resultatet utgår från den tidsspecifika problemsituationen inom internationell historievetenskap från slutet av 1800-talet. Då började en spänning uppträda mellan historieämnets klassiska holistiska anspråk och en tilltagande specialisering, och man talade om olika typer av forskarpersonlighet. Problemläget tematiseras idealtypiskt av Larsson med de två begreppen *intelligensaristokrat* och *arkivmartyr*. Den senare är den vetenskapliga specialisten, medan den förra är en ny, högre historikertyp som skulle kunna förena källstudier med stora sammanhang. Under slutet av 1800-talet formulerades så utopin om den vetenskapliga syntesen utförd av den karismatiska forskarpersonligheten. Med denna ram genomför Larsson sin undersökning av det svenska materialet. Förhållandet mellan hur de två olika typerna av forskarpersonlighet värderades vägde ganska jämt under 1900-talets första decennier, och kanske fanns det till och med en viss preferens för arkivmartyren. Kritiken mot den senare tilltog emellertid under mellankrigstiden och den intelligensaristokratiska forskartypen premierades alltmer. Mot traditionella krav på empirisk korrespondens ställde man intellektuella koherenskrav som prioriterade vass argumentation och nya synteser. De stora forskarpersonligheterna sattes främst, och professorstillsättningarna 1930–1942 ledde till att aristokrater som Erland Hjärne, Sture Bolin och Erik Lönnroth erhöi professorer. I dessa befordringsärenden spelade, enligt Larsson, faktorer som prognoser om lysande framtida forskning en viktig roll. Den intellektuella och vetenskapliga karisman prioriterades, och man uttryckte förhoppningar om dess institutionalisering.

Ur denna analys följer avhandlingens andra övergripande resultat. Larsson bedriver genomgående forskningspolemik rörande bilden av svensk historievetenskap under 1900-talets första hälft. Författaren menar att tidigare forskning varit intellektuellt internalistisk eller socialt reduktiv och normativt-legitimerande genom att anlägga ett utvecklingsfilosofiskt perspektiv. I centrum för polemiken står Larssons ifrågasättande av standardbilden av två mot varandra kämpande historiska skolor med olika vetenskapsyn: nationalistisk statsidealism versus weibulliansk vetenskaplighet och empirism. Larsson undersöker striderna rörande tillsättningen av Lauritz Weibull 1917–1918, och resultatet blir att man inte kan finna något stöd för idén om en konflikt vad gäller vetenskapsyn. Däremot framträder Weibull som en ovanligt anspråksfull intelligensaristokrat som avfärdar snart sagt all tidigare forskning. Bilden av historievetenskapens två kämpande skolor problematiseras också i genomgången av ett halvdussin professorstillsättningar under mellankrigstiden, och resultatet blir att weibullianerna i högre grad kan sägas ha varit intelligensaristokrater medan de konservativa oftare var arkivmartyrer. Larsson menar vidare att begreppen *aristokrati* och *rörelse* ger en bättre bild av weibullianernas sammanhållning än begreppet *skola*.

Det handlar om "en modernistisk rörelse", med tidstypiskt avantgarde-ideal och modernitetsspatos, som vände sig mot vad man uppfattade som ett gammalt etablissemang med föråldrade idéer. Avslutningsvis finner Larsson en kontinuitet mellan den weibullianska modernistiska rörelsen och nutida svensk historievetenskap vad gäller normer. Från betoningen av syntes och koherens går en rak linje till dagens teoriorientering.

Simon Larsson har skrivit en mycket intressant och klart bra avhandling. Författaren gör nyskapande tolkningar, drar ut implikationer av sina analyser, och genomför en omfattande forskningspolemik. I det följande skall detta diskuteras med fokus på kritisk granskning.

Först några ord om det vetenskapliga hantverket. Läsarvänligheten kunde ha varit bättre: namn- och sakregister saknas och rubriker på delkapitel är stundtals ganska godtyckliga. Vad gäller formalia så finns smärre brister i litteraturförteckningen, och samma sak gäller citatåtergivning och sidangivelser i fotnoter. Ett större problem gäller att fotnoterna lite för ofta är oklara eller frånvarande. Detta är tydligast i bakgrundpartier (t. ex. s. 46–50), men förekommer också i centrala partier (t. ex. s. 148). Materialsökningen är inte helt tillfredsställande. De material Larsson säger att han ej funnit gällande Göteborg 1915 och 1927 finns i Göteborgs högskolas arkiv, även om de inte förändrar något i sak. En annan brist gäller referattekniken i avhandlingen. Av tre granskade partier är en problemfri, men inte de andra. Vad gäller sakkunnigutlåtandena i Lund 1917–1918 så ger en kontroll av tio referat följande resultat: I fyra fall finns små brister, och i ett fall större (återgivandet av Stilles argument för att sätta Weibull främst). Beträffande Humanistiska sektionens behandling av professuren i Uppsala 1914 så är det värre. Av tio referat innehåller fyra småproblem och tre större problem (Hägerström, Lundell, Geijer). I de senare fallen refereras sektionsmedlemmarnas uttalanden inte bara felaktigt utan också så att de delvis bättre passar Larssons egna resonemang.

Vad gäller avhandlingens övergripande fokus och avgränsningar kan man ställa flera frågor. Varför denna period? Varför inte ett urval tillsättningar och längre undersökningsperiod? Särskilt 1950-talet kunde ha varit av intresse, dels eftersom årtiondet setts som slutfasen i de gamla skolstriderna, dels eftersom det då tillsätts flera professorer som inte alls är tydliga intelligensaristokrater, vilket skulle förändra helhetsbilden. En annan avgränsning gäller relationen till tidigare forskning. Larssons polemik mot svensk historiografisk forskning är omfattande, men det finns en påfallande brist på tematisering av andra relevanta forskningslägen. Det hade funnits anledning att relatera till den omfattande internationella historiografiska forskningen. Detsamma gäller den stora litteraturen om specialiseringsproblematiken inom 1800- och 1900-talens vetenskaper. Liksom de flesta som

skriver det egna ämnets historia prioriterar Larsson den disciplinhistoriska aspekten, men eftersom humanistiska ämnen för hundra år sedan ofta hade mer gemensamt med varandra än de discipliner som i dag bär samma namn är detta klart problematiskt.

Beträffande avhandlingens analytiska bidrag så spelar begreppen intelligensaristokrat och arkivmartyr som sagt en central roll. Idealtyperna kunde ha fixerats tydligare och det är inte helt klart hur de konstruerats, men i det stora hela fungerar de mycket bra. Det handlar om två renodlade former av forskarpersonlighet som kan urskiljas i de sakkunnigas värderande av vetenskaplig verksamhet. Följande motsatspar kan urskiljas: aktiv konstruktion versus passiv empirisk rapport; syntes och koherensideal versus empiri och korrespondensideal; originalitet och vetenskapligt brott versus mogenhetsideal och kumulativ vetenskap; karismatisk och polemisk versus nyanserad och *pro et contra*-argumenterande. Med dessa idealtyper gör Larsson ett analytiskt klarläggande av centrala normer gällande historievetenskap i Sverige under första hälften av 1900-talet.

Den analytiska grundvalen för urskiljandet av dikotomin intelligensaristokrat-arkivmartyr är begreppet forskarpersonlighet. På ett par sidor (s. 64f.) skisserar Larsson en modell för hur kvalitativa sakkunnigbedömningar gick till. Det handlade delvis om en "subjektiveringsprocess" där den sakkunniges egna normer för vetenskap artikulerades i mötet med andra forskare. Ur detta får Larsson fram sin utgångspunkt: "För att genomföra en kvalitativ rangordning måste den sakkunnige ställa frågan: i kraft av vad har de [forskarna] utövat denna specialiserade verksamhet? Vilka latent egenskaper döljer sig bakom de manifesta meriterna? Den sakkunnige letar efter den sökandes *forskarpersonlighet*. Detta är delvis en identifikation, en psykologisk igenkänning." Larssons resonemang blir här till en intressant och värdefull diskussion om grunderna för det vetenskapliga omdömet; inte minst stimuleras läsarens självreflexion i dessa frågor.

Modellens starka sidor demonstreras genom analysen av källmaterialet, men det finns en del principiella problem. För det första säger Larsson att han tar hänsyn till både intellektuella och sociala dimensioner, men det blir inte särskilt tydligt vad som menas med de senare. Analysen i termer av forskarpersonlighet tycks mig mer psykologisk än social. För det andra är det teoretiskt sett ingalunda en självklar modell. Likaväl som fokus på forskarpersonligheten, kan man väl fokusera på undersökningarnas operationer, dess analytiska och syntetiska kvaliteter. Teoretiskt är det svårt att prioritera mellan dessa analysinriktningar. Larsson har emellertid *en* fruktbar frågeriktning för att studera bedömningar av kvalitet. För det tredje finns problem med användningen av begreppet forskarpersonlighet: å ena sidan är det ett centralt "analytiskt instrument" (s. 71); å andra sidan återfinns or-

det också i det empiriska materialet. Detta borde tematiserats, och framför allt borde de två aspekterna hållits isär tydligare. Även om undersökningen oftast fungerar bra så finns det problematiska partier (t. ex. tematiseringen av Schück på s. 123).

Som nämnts är forskningspolemik en central del av Larssons avhandling. Han vänder sig genomgående mot den etablerade bilden av en konflikt mellan två skolor: Hjärneskolans statsidealism och Weibullskolans nya kritiska vetenskap. Härvidlag spelar avhandlingens längsta kapitel, som behandlar professorstillsättningen i Lund 1917–1918, en central roll. Den traditionella bilden har varit att Lauritz Weibull då blev professor under stort motstånd, och sedan följde weibullianernas genombrott. Framför allt Rolf Torstendahl och Birgitta Odén har betonat att det handlade om ett skifte i vetenskapssyn. Larsson vänder sig här mot dessa och menar att idén om två skolor handlar om en traderad bild, som ytterst sett går tillbaka på Lauritz Weibulls egen uppfattning från 1918.

Utgångspunkten är frågan om varför två av de sakkunniga (Clason och Stavenow) var så kritiska mot Weibull. Larsson argumenterar för att de två inte reagerade mot någon ny vetenskapssyn hos Weibull och att den senare heller inte kan sägas omfatta någon sådan. De två sakkunniga hade problem med Weibulls arroganta avfärdande av andra forskare och hans anspråk på de egna resultatens säkerhet. De såg honom som en splittrande specialist som motverkade allsidighet och synteser. I en intressant tolkning menar Larsson att Weibulls framställningsform spelade roll för de kritiska reaktionerna. Imitationen av deckargenren fick starka effekter på läsaren: den positiva reaktionen var att man kände sig intelligent eftersom man deltog i detektivarbetet, den negativa att man kände sig manipulerad av implicita premisser och den plötsliga presentationen av lösningen på gåtan. Vidare argumenterar Larsson för att Clason och Stavenow missförstod Weibulls arbete genom att de, utifrån sina erfarenheter som modernhistoriker, inte fullt ut förstod de helt andra arbetsvillkor som gällde för forskning om tidig medeltid. De såg därför bara godtycke där Weibull, enligt Larsson, tillämpade en pragmatisk källvärdering (inte ett strängt krav på säkra uppgifter).

Larsson argumentation är uppslagsrik och i flera avseenden stark, men här finns flera problem. Det är en svaghet med forskningspolemiken, att sidhänvisningarna till dem som kritiseras ofta är oklara och att referaten är knapphändig. I några fall är det också en missvisande eller felaktig bild som ges. Vidare är det inte helt lätt att få ett samlat grepp om Larssons polemik, och det tycks bero på två saker. För det första riktar sig polemiken lika mycket mot klichébilden som mot tidigare forskare. Detta gör inte kritiken mindre relevant men mindre tydlig. För det andra rör hela diskussionen inte en utan tre *olika* frågor: 1) Varför fanns så mycket kritik av och motstånd mot

Weibull bland de sakkunniga? 2) Vad kännetecknar Weibulls sätt att bedriva historieforskning? 3) Vilka ideal förespråkade Weibull? Larsson behandlar framför allt de två första frågorna, medan tyngdpunkten hos Torstendahl och Odén ligger på de två senare. Detta gör att polemiken bara delvis blir träffande. Larssons svar på fråga 1 ser jag som relativt starkt. Vad gäller fråga 2 är det mer blandat, och fråga 3 ger han ganska lite svar på.

Ett exempel på problem som uppstår gäller Larssons diskussion av den så kallade två-stegsanalogin: först källarbete och sedan konstruktion (empirism alltså). Avhandlingen visar att det finns många komplikationer med Weibulls arbetssätt, och det är en bra poäng att dennes framställningssätt så att säga imiterar tvåstegsmodellen. Bortsett från att forskningspolemiken har flera oklarheter är det här i slutändan fråga 2 som behandlas, medan Odén och Torstendahl i detta sammanhang mest tematiserar fråga 3. Vad gäller den senare frågan finns också en hel del stöd för att Weibull själv såg ett brott med äldre vetenskapsideal.

Larssons forskningspolemik gäller också de två skolorna under mellankrigstiden. Hans karaktärisering av weibullianerna som en intelligensaristokratisk modernistisk rörelse har stora poänger och problematiserar den etablerade bilden. Men här finns också flera ambivalenser. Larssons *egen* behandling av mellankrigstiden kommer ibland rätt nära den klassiska bilden av två skolor: Här står statsidealism mot statsmaterialism, romantisk stil mot klassicistisk, fascination mot säkerhetskrav, sannolikhet mot krav på säkra fakta. Särskilt intressant är Larssons skickliga analys av Lauritz Weibulls sakkunnigutlåtande från 1930. I denna kontrasteras två sökande: subjektiv versus icke-subjektiv; irrande forskning versus forskningsmaskin; inga forskningsframsteg versus forskningsframsteg; bunden vid härskande doktriner versus vederläggande härskande doktriner. Detta låter onekligen som den klassiska bilden av två skolor. Å andra sidan gäller dessa kontraster Erland Hjärne och Bertil Boëthius, det vill säga två företrädare för den så kallade Hjärneskolan, vilket ytterligare komplicerar frågan och ger ett visst stöd åt Larssons kritik. Sammanfattningsvis tycks mig avhandlingens analys med begreppen forskarpersonlighet, intelligensaristokrat och arkivmartyr problematisera den klassiska bilden, men det är tveksamt om det räcker till en negation.

Det finns många exempel på god forskningspolemik, men också flera exempel på problematisk sådan. Ingenstans syns detta så tydligt som i behandlingen av Håkan Gunneriussons avhandling *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957* (Uppsala 2002). Larsson har en del bra eller tänkvärd polemik, men framställningen är också snål och vrång. Han utnyttjar inte föregångarens resultat ens där det finns stöd att hämta och det görs flera mycket problematiska summeringar av Gunneriusson (t.ex. s. 305).

Trots de diskuterade problemen måste det betonas att avhandlingens plusposter är betydligt mer tungt vägande än dess minusposter. Det handlar om en resultatrik och i bästa mening originell forskningsinsats. Förutom de primära värdena med de analytiska tolkningarna och forskningspolemiken kan man även lägga till att Simon Larsson lyfter fram implikationer av sina resultat så att de har bäring långt utöver det specifika ämnet.